

**LATAR SOSIAL BUDAYA WONTEN NOVEL *PAK DJENGGOT TILAS
HEIHO* ANGGITANIPUN ANY ASMARA
SATUNG GALING KAJIAN *SOSIOLOGI SASTRA***

E-Journal

Dipunajengaken dhateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
minangka Jejangkeping Pandadaran
*Anggayuh Gelar
Sarjana Pendidikan*

**Dening:
Mayapraba Fifi Kusumawanty Noor Endyasa
NIM 11205241036**

Yogyakarta, Agustus 2018
Pembimbing

Prof. Dr. Suwardi Endraswara, M.
Hum.
NIP. 19640403 199001 1 004

Yogyakarta, Agustus 2018
Ketua Jurusan
Pendidikan Bahasa Daerah

Prof. Dr. Suwardi Endraswara, M.
Hum.
NIP. 19640403 199001 1 004

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA**

2018

LATAR SOSIAL BUDAYA WONTEN NOVEL *PAK DJENGGOT TILAS*

***HEIHO* ANGGITANIPUN ANY ASMARA**

SATUNGGALING KAJIAN SOSIOLOGI SASTRA

Dening:

Mayapraba Fifi K. N. E.

NIM 11205241036

SARINING PANALITEN

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken latar sosial budaya ingkang wonten salebeting novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* saha kawontenan sosial budaya masyarakat Indonesia ingkang kagambaraken wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*.

Panaliten menika ngginakaken pendekatan sosiologi sastra. Objek ingkang dipunkaji inggih menika sedaya data ingkang wonten salebeting novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* ingkang gayut kaliyan latar sosial budaya. Sumber data primeripun inggih menika novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara ingkang kawedalaken dening Penerbit C. V. Dua “A” Jogjakarta taun 1968. Teknik ingkang dipunginakaken inggih menika teknik maos saha nyerat. Caranipun ngesahaken data dipunpanggihaken mawi uji *validitas referensial* awujud *rujukan-rujukan* saha uji *reliabilitas intrarater* inggih menika ngambali analisis tumrap novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* kangge manggihaken data ingkang *konsisten*. Salajengipun data dipunanalisis kanthi *deskriptif interpretatif* amargi datanipun awujud data *verbal* ingkang mbetahaken andharan mawi *deskriptif*.

Asiling panaliten nedahaken bilih data latar sosial budaya wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* kaperang dados 7 prekawis, inggih menika: (a) *religiusitas* ingkang inggil salebeting novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*, (b) *organisasi sosial* ingkang ngrembaka salebeting masyarakat, (c) kawruh saha kaprigelan anggenipun nganalisa prekawis, (d) wujud basa ingkang dipunginakaken, (e) kesenian ingkang adiluhung, (f) pakaryan wonten masyarakat desa, saha (g) pirantos ingkang dipunginakaken masyarakat. Kawontenan masyarakat Indonesia ingkang dados latar wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* inggih menika: (a) kawontenan *Heiho* (b) kawontenan kesenian lagu krontjong, (c) kawontenan jinis alat musik, saha (d) kawontenan pakaryan. Adhedhasar panaliten menika saged dipunpundhut dudutanipun bilih Any Asmara anggenipun ngripta novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* mundhut latar kawontenan sosial budaya masyarakat Indonesia wetawis taun sasampunipun perang donya ingkang kaping kalih minangka kawontenan ingkang ndhasari lampahing cariyos salebeting novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*.

Pamijining tembung: *latar sosial budaya, Pak Djenggot Tilas Heiho, sosiologi sastra*.

**SOCIAL CULTURE BACKGROUND NOVEL PAK DJENGGOT TILAS HEIHO BY
ANY ASMARA A SOCIOLOGY LITERATURE STUDY**

By

Mayapraba Fifi Kusumawanty Noor Endyasa

11205241036

ABSTRACT

The study aims to describe the socio-cultural background in the novel Pak Djenggot Heilyo Heilong and the socio-cultural condition of the Indonesian people described by Pak Djenggot's novel Heilong.

The study uses a sociological literary approach. Objects studied are all the data contained in the novel Pak Djenggot Tilas Heiho who comprises the socio-cultural background. His primary source of data is the novel of Pak Djenggot Tilas Heiho novel by Any Asmara introduced by Publisher C. V. Two "A" Jogjakarta in 1968. The technique used is a reading and writing technique. The way in which the data is solved is to test the referential validity of references and intrarater reliability test is to analyze the analysis of Mr. Heather's novel Djenggot Heiho to find consistent data. Furthermore, the data are interpreted descriptively interpretatively because their data are verbal data that descriptive description.

The result of the study shows that the socialist cultural data in Pak Djenggot Tilas novel consists of 7 topics: (a) the high religiousity of Pak Djenggot Tilas Heiho's novel, (b) the social organization that developed in society, (c) knowledge and (d) the language used, (e) the prestigious artistry, (f) the work in the village community, and (g) the public-use fixtures. The condition of the Indonesian people as the setting of the novel Pak Djenggot Tilas Heiho is: (a) Heiho's condition (b) the condition of the song of Krontjong, (c) the condition of the musical instrument, and (d) the condition of the work. Based on the research, it can be concluded that Any Asmara created a novel Pak Djenggot Tilas Heiho to take a background of Indonesia's social and cultural background for the rest of the world following the second world war as the underlying condition in the novel of Pak Djenggot Tilas Heiho.

A word: socio-cultural background, Pak Djenggot Tilas Heiho, literature sociology

Purwaka

Karya sastra menika asiling pikir utawi pakaryan prekawis sosial saking tiyang gesang. Panganggit asring mundhut ide saking kawontenan sosial masyarakat, sinaosa wonten ugi karya sastra ingkang dipundamel adhedhasar *imajinasi* saking panganggit menika piyambak. Satunggaling karya sastra ingkang wonten ing madyaning masyarakat inggih menika novel, wonten mriki novel mawi basa Jawi. Menawi maos novel ingkang irah-irahanipun *Pak Djenggot Tilas Heiho*, menika sajatosipun boten namung maos karya sastra.

Karya sastra ingkang badhe dipuntaliti wonten panaliten menika inggih menika novel kanthi irah-irahan *Pak Djenggot Tilas Heiho*. Novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* inggih menika karya sastra ingkang katerbitaken dening penerbit Dua “A” Jogjakarta. Novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* menika katerbitaken taun 1968.

Novel kanthi irah-irahan *Pak Djenggot Tilas Heiho* inggih menika novel ingkang dipunserat dening Any Asmara. Any Asmara nama aslinipun inggih menika Achmad Ngubaeni Ranasastra Asmara. Miyos wonten Banjarnegara, 13 Agustus 1913. Taun 1933 Any Asmara sampun ngripta cerbung ingkang irah-irahanipun *Ngoho Mataram*. Dening kalawarti Panyebar Semangat irah-irahan menika dipungantos dados *Grombolan Gagak Mataram*. Taun 1934 Any Asmara nyerat *cerita bersambung* (cerbung) *Intarti*, saha wonten taun 1961 dipuncithak dados buku dening PT. Jaker, Yogyakarta, kanthi irah-irahan *Anteping Wanita*. Taun 1950 nama Any Asmara langkung kondhang wonten donya panyeratan fiksi (prosa) mawi basa Jawi. Karya-karyanipun dipunterbitaken wonten kalawarti *Kekasihku*, *Panyebar Semangat*, *Crita Cekak*, *Pustaka Roman*, saha *Jayabaya*. Saha wonten ariwanti kalawarti terbitan salajengipun: *Waspada*,

Djaka Lodhang, *Panglipur Wuyung*, *Dharma Kandha*, *Kumandang*, *Kunthi*, *Parikesit*, saha *Mekarsari*. Karyanipun Any Asmara asring dipunwaosaken wonten RRI Yogyakarta, Sala, saha Semarang.

Nalika awal taun 1960-an Any Asmara ngadegaken penerbit CV. Dua “A” berkat panjurung satunggaling pengusaha tenun Surya Tex wonten Prawirotaman, Yogyakarta. Buku katerbitaken piyambak saha dipunpasaraken piyambak dhateng mapinten-pinten toko buku wonten Jawa, saha penyerapan pasaripun sae sanget. Tegesipun, buku anggitanipun Any Asmara dipunremeni masarakat Jawa nalika jaman rumiyin. *Konon*, saderengipun taun 1966, Any Asmara sampun nyerat kirang langkung 70 novel saha 700-an cerkak. Dumugi pertengahan 1970-an, kathah buku novel ingkang dipunterbitaken, ing antawisipun: *Grombolan Gagak Mataram* (1954), *Gandrung Putri Sala* (1962), *Korbaning Katresnan* (1962), *Putri Tirtagangga* (1962), *Grombolan Nomer 13* (1963), *Panglipur Wuyung* (1963), *Donyane Peteng* (1964), *Kumandange Katresnan* (1964), *Pangurbanan* (1964), *Tangise Kenya Ayu* (1964), *Lelewane Putri Sala* (1965), *Duraka* (1966), *Kraman* (1966), *Kumandhange Dwikora* (1966), *Maju Terus Suthik Mundur* (1966), *Panggodhaning Iblis* (1967), *Singalodra* (1968), *Pak Djenggot Tilas Heiho* (1968), *Tante Lies* (1969), *Jagade Wis Peteng* (1970), *Ni Wungkuk* (1970), *Tatiek Indriani Putri Sala* (1972), *Telik Sandi* (1974), *Tilas Buwangan Nusa Kambangan* (1976), lan sapanunggalanipun.

Novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara ingkang kawedalaken dening penerbit Dua “A” Jogjakarta taun 1968 menika wosipun ngandharaken kawontenan gesangipun Pak Amat utawi Pak Djenggot, prekawis sosial, saha kabudayan masyarakat Jawi ingkang kadadosan nalika jaman rumiyin. Novel

Pak Djenggot Tilas Heiho mawi simbolik nggambaraken prekawis-prekawis ingkang kadadosan wonten masyarakat desa Tegalmulyo, Yogyakarta. Wosing novel menika gayut kaliyan perkawis sosial budaya.

Novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara inggih menika satunggaling karya sastra ingkang narik kawigatosan tiyang ingkang maos. Wosing novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* ugi gampil dipunpahami, kathah perangan ingkang narik kawigatosan para maos, saha dereng nate dipunteliti dening tiyang sanes. Novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* wonten 40 kaca, ngandharaken prekawis-prekawis sosial budaya.

Novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* menika gadhah latar papan wonten Kampung Tegalmulyo Yogyakarta. Kampung Tegalmulyo inggih menika satunggaling papan ingkang dumunung ing Yogyakarta. Cariyos menika kadadosan wetawis sasampunipun perang donya ingkang kaping kalih. Wosing cariyos menika nun inggih nggambaraken kawontenanipun Pak Amat Djenggot tilas Heiho.

Cariyos menika nggambaraken satunggaling *tata kemasyarakatan* ingkang nate ngrembaka wonten madyaning masyarakat Tegalmulyo Yogyakarta nalika jaman rumiyin. Kangge neliti karya sastra ingkang wonten gayutanipun kaliyan masyarakat, temtu mbetahaken *pendekatan kemasyarakatan* ingkang saged ngudhar langkung teliti saha ngginakaken ilmu ingkang peranganipun gayut kaliyan *objek* panaliten.

Satunggaling *pendekatan* kalawau inggih menika *Sosiologi Sastra*. *Pendekatan Sosiologi Sastra* inggih menika ilmu ingkang ngandharaken bilih kawontenan karya sastra menika asalipun saking masyarakat, saha kangge masyarakat, sinaosa boten uwal saking pangertosan

karya seni. Panaliten babagan sosiologi tumrap sastra ngasilaken pamanggih bilih karya sastra wonten tataran tartamtu minangka *ekspresi* masyarakat saha perangan saking masyarakat kasebut.

Perangan sosial budaya wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* boten saged dipuntingali minangka *subjektivitas personal* kemawon, nanging kedah dipungayutaken kaliyan panaliten tumrap latar sosial budaya ingkang nate kadadosan wonten jaman rumiyin. Awit saking menika, kangge nggambaraken latar sosial budaya wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*, panaliten menika ngginakaken *pendekatan sosiologi sastra* kanthi irah-irahan “Latar Sosial Budaya wonten Novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* Anggitanipun Any Asmara Satunggaling Kajian *Sosiologi Sastra*”. Panaliten menika samangke dipungayutaken kaliyan kawontenan sosial budaya wonten masyarakat, ingkang ndhasari panganggit damel novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*.

Saking dhasaring panaliten ing nginggil, wonten prekawis-prekawis ingkang prelu dipunpanggihiaken caranipun. Prekawis kalawau inggih menika:

1. Kathah perangan latar sosial budaya salebeting novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* ingkang mirunggan, saha mbetahaken analisis ingkang wonten gayutanipun kaliyan novel menika.
2. Latar sosial budaya wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* kedah dipungayutaken kaliyan latar sosial budaya ingkang nate kadadosan wonten jaman rumiyin.
3. Prekawis salebeting novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* kaliyan prekawis wonten gesang padintenan gadhah perangan ingkang sami, mliginipun babagan sosial budaya.

Prekawis ingkang dipunteliti winates ing analisis wujud latar sosial budaya wonten novel *Pak Djenggot Tilas*

Heiho anggitanipun Any Asmara, ingkang kawedalaken dening Penerbit C. V. Dua “A” Jogjakarta taun 1968. Ancasipun watesaning prekawis menika supados panaliten menika fokus dhateng setunggal prekawis, satemah dipunpanggiaken asiling panaliten ingkang sampurna.

Wosing prekawis wonten panaliten inggih menika:

1. Kados pundi wujud *latar sosial budaya* wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*?
2. Kados pundi gayutanipun kawontenan sosial budaya masyarakat Indonesia kaliyan wujud *latar sosial budaya* ingkang kagambaraken wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*?

Ancasing panaliten adhedhasar wosing prekawis ing inggil, inggih menika:

1. Ngandharaken wujud *latar sosial budaya* wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*.
2. Ngandharaken gayutanipun kawontenan sosial budaya masyarakat Indonesia jaman rumiyin kaliyan wujud *latar sosial budaya* ingkang kagambaraken wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*.

Gegaran Teori

A. Latar Sosial Budaya wonten Sastra

Sastra inggih menika asiling karya tiyang ingkang asilipun saking pamanggih utawi ide ingkang kaandharaken kanthi wujud basa saha ngewrat perangan ingkang endah. Karya sastra piyambak kaperang dados tigang jinis inggih menika puisi, prosa (gancaran), saha drama. Saking jinis karya sastra menika, novel menika cariyos ingkang kadadosanipun boten nyata saha kalebet karya sastra ingkang wujudipun prosa utawi gancaran.

Karya sastra menika perangan saking kabudayan ingkang sipatipun boten statis, ananging dinamis utawi ngalami ewah-ewahan. Sastra inggih menika asiling

pikir saha tumindak tiyang gesang ingkang asalipun saking ide, raos, saha pikir ingkang dipungambaraken mawi wujud basa, saha ngewrat samubarang ingkang endah.

Novel inggih menika salah satunggaling jinis karya sastra ingkang populer wonten ing jaman karya sastra modern. Nurgiyantoro (2007: 9) ngandharaken bilih novel menika asalipun saking basa Itali inggih menika ‘*novella*’. Tembung ‘*novella*’ miturut Abrams (Nurgiyantoro, 2007: 9) gadhah teges salah satunggaling barang enggal ingkang alit lajeng dipuntegesi dados cariyos ingkang cekak mawi prosa. Wonten ing Indonesia dipunkenal mawi nama ‘*noveau*’ inggih menika cariyos fiksi ingkang boten dawa saha inggih boten cekak sanget.

Novel ingkang kalebet karangan fiksi menika dipunbangun saking unsur-unsur pembangun (Nurgiyantoro, 2007: 10). Unsur-unsur pembangun ingkang wonten ing salebeting novel dipunperang dados kalih inggih menika wonten unsur intrinsik saha unsur ekstrinsik. Miturut Nurgiyantoro (2007: 23) unsur intrinsik inggih menika unsur-unsur ingkang kanthi langsung mbangun cariyos wonten ing salebeting novel kasebut. Menawi unsur ekstrinsik saged dipunmangertosi bilih unsur-unsur ingkang wonten ing njawining karya sastra, ananging kanthi boten langsung maringi pengaruh dhateng karya sastra menika.

Intrik ingkang wonten salebeting novel menika kathah sanget, satemah ndadosaken para sastrawan mantha cariyos salebeting novel. Adatipun, cariyos dipunpantha wonten kawontenan ingkang mutawatiri satemah ndadosaken tiyang ingkang maos novel gadhah kawigatosan kangge nglajengaken maos novel kasebut.

Minangka karya sastra, novel ugi dipunsengkuyung dening perangan kados *fakta* salebeting cariyos, tema, saha sastra. *Fakta* salebeting cariyos menika ngewrat sipating paraga, alur, saha latar. Latar

menika sedaya katrangan babagan wekdal, papan, saha kawontenan saking kadadosan salebeting karya sastra. Latar papan menika nedahaken papan wontenipun kadadosan ingkang dipuncariyosaken salebeting karya *fiksi*. Latar wekdal menika ngandharaken “kapan” prastawa salebeting karya sastra menika kadadosan. Latar *sosial* menika nedahaken perangan ingkang wonten gayutanipun kaliyan tumindak masyarakat wonten gesang saha papan ingkang dipuncariyosaken salebeting karya *fiksi*.

Karya *fiksi* menika kedah kadadosan wonten satunggaling papan saha wonten wekdal tartamtu. Latar inggih menika sedaya katrangan ngengingi wekdal, papan, saha kahanan wontenipun kadadosan salebeting karya sastra (Budianta, 2003: 86). Latar utawi *setting* saged nggambaraken cariyos menapa wontenipun saha cetha, ingkang ginanipun kangge ngripta kahanan ingkang kados kasunyatanipun.

Ingang baku, latar menika saged kaperang dados tigang perangan utama, inggih menika papan, wekdal, saha sosial. Kanthi nggambaraken latar menika, cariyos ugi nggambaraken kawontenan sosial budaya ingkang ndhasari wontenipun karya sastra.

Latar tempat (papan) menika nggambaraken papan wonten pundi prastawa menika kadadosan wonten salebeting cariyos. Papan ingkang dipunginakaken wonten cariyos saged dipunserat kanthi nama-nama tartamtu. Latar menika saged gantos saking setunggal papan dados papan sanes miturut *plot* saha paraganipun.

Latar waktu (wekdal) inggih menika latar ingkang gayut kaliyan wekdal kadadosan satunggaling prastawa wonten karya *fiksi*. *Latar waktu* adatipun dipungayutaken kaliyan prastawa sejarah. Wontenipun wekdal ingkang sami ing cariyos kaliyan prastawa sejarah, saged ndadosaken tiyang ingkang maos cariyos

kasebut gadhah pangangen-angen bilih cariyos menika nyata saha saestu kadadosan. Urutanipun wekdal kedah dipunserat kanthi runtut satemah aluripun saged dipunpahami.

Latar sosial nggambaraken perangan ingkang gayut kaliyan gesang padintenan masyarakat wonten satunggaling papan ingkang dipuncariyosaken wonten karya *fiksi* (Nurgiyantoro: 2000: 233). Kajawi basa daerah, prekawis babagan nama paraga ugi gayut kaliyan latar sosial. Latar sosial ngewrat perangan-perangan ingkang kalebet wonten latar spiritual, kadosta adat wonten gesang menika, tradisi, kapitadosan, *pandangan hidup, sikap hidup, cara berpikir, status sosial*.

Pawadan saking panganggit ngawontenaken karya sastra menika kangge ngudhar kawontenan minangka tiyang gesang ingkang gadhah ide, gagasan, saha piwulang tartamtu, mawi *imajinasi* saha *realitas sosial budaya* panganggit sarta ngginakaken basa.

Endraswara (2011: 185) ngandharaken bilih panaliten *sosiologi sastra* ingkang ngrembag perangan sosial budaya, kadadosan saking perangan sosial saha perangan budaya wonten sastra. Sosiobudaya wonten sastra inggih menika gambaran masyarakat. Karya sastra minangka caraning pikir kangge madosi piwulang wonten gesang menika, pendidikan, saha piwulang sanes ingkang saged ndadosaken pamaos mangertos babagan prekawis ingkang wonten gayutanipun kaliyan sosial budaya.

Dimensi sosial menika ngewrat maneka warni prekawis sosial ingkang dipunalami dening tiyang gesang minangka *makhluk sosial*. Endraswara (2011: 105) *mengungkapkan bahwa kandungan sosial dalam sastra adakalanya tidak lepas dari masalah (a) agama, (b) budaya, (c) ekonomi, (d) politik, dan (e) iklim lingkungan*.

Budaya menika gambaran ngengingi gesangipun manungsa wonten masyarakat. Kabudayan inggih menika samubarang ingkang sampun dados adat, saha awrat menawi dipunewahi.

Gayut kaliyan *sistem* saha *organisasi* masyarakat wonten karya sastra, Damono (1986: 1), ngandharaken:

Wonten ing karya sastra dipungambaraken kasunyatan sosial awujud gambaran gesang bebrayan ageng, saha pagesangan menika piyambak wonten mriki gesang padintenan ngewrat babagan kados makaten (a) bebrayan antawisipun masyarakat tartamtu, (b) antawisipun tiyang gesang, (c) antawisipun masyarakat tartamtu kaliyan setunggal tiyang, (d) gambaran saking pasrawungan setunggal tiyang kaliyan tiyang sanes utawi kaliyan masyarakat.

Gayut kaliyan latar sosial budaya, peranan budaya menika ugi gadhah peranan-peranan ingkang samangke dados pandom panaliti anggenipun nganalisis latar sosial budaya salebeting novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara. Peranan-peranan kabudayan miturut Koentjaraningrat (lumantar Pelly saha Menanti, 1994: 24) inggih menika (a) sistem religi saha upacara agama, (b) sistem saha organisasi kemasyarakatan, (c) sistem pengetahuan, (d) basa, (e) kesenian, (f) sistem mata pencaharian hidup, saha (g) sistem teknologi saha pirantos.

Karya sastra wonten gesangipun manungsa ugi saged dados sarana nepangaken peranan seni. Dados, karya sastra menika saged dipunpangaribawani dening kawontenan *sosio* budaya masyarakat.

B. Gayutanipun Sastra kaliyan Masyarakat

Sastra asring dipunsebut minangka gambaran *sosial* budaya jumbuh kaliyan

jamanipun. Wonten salebeting gambaran menika temtu dipunpangguhaken babagan tumindak, tradhisi, sistem kapitadosan, saha pandoming gesang satunggaling *komunitas* budaya.

Sastra saged minangka cermin. Endraswara (2011: 169) ngandharaken bilih *cermin* menika pirantos ingkang *tembus pandang*. *Cermin* menika saged mantulaken cahya. Maos karya sastra menika sami kaliyan ningali dhirinipun piyambak wonten *cermin*. Sastra ingkang sae menika saged nggambaraken peranan *social* kanthi cara *estetis*.

Inkang unik, *cermin* menika boten tansah padhang. Kadhangkala *cermin* menika boten cetha amargi kenging *debu* (Endraswara, 2011: 171). Jumbuh kaliyan pamanggih menika, Ratna (2013: 6-7) ugi ngandharaken bilih sastra minangka *cermin* saking masyarakat inggih menika upaya kangge nggambaraken kasunyatan. Kajawi mawi *cermin* (*refleksi*), sastra ugi nggambaraken kasunyatan kanthi cara *refraksi*, tegesipun sastrawan menika bebas, boten namung nggambaraken kasunyatan ingkang saestu, nanging ugi ngewahi wosing karya sastra menika jumbuh kaliyan kaprigelan anggenipun ngginakaken *kreativitas* saking sastrawan menika.

Karya sastra ingkang *kreatif* dipuntingali saged langkung *tahan*, boten kagiles dening lakuning jaman. Endraswara (2011: 171) ngandharaken karya ingkang ngewrat maneka warni kadadosan wonten gesang, saha sanes kados refleksi masyarakat, menika dipuntingali langkung sae. Nanging menawi karya sastra menika kanthi cetha namung nggambaraken kasunyatan salebeting masyarakat tanpa dipuntambahi kaliyan *estetika* kalawau, temtu karya sastra menika dipunsebut karya ingkang kirang sae.

Sastra inggih menika *mimesis* utawi tiruan mawi proses *seleksi* kanthi *imajiner*. Ingkang dipuntiru dening sastrawan inggih

menika dokumen-dokumen ingkang mirunggan wonten satunggaling jaman. Satunggaling masyarakat minangka *objek* panaliten menawi dipundadosaken karya sastra dening sastrawan ingkang prigel, temtu karya menika saged *simetris* saha wonten *homologi* kaliyan kasunyatan (Endraswara, 2011b: 42).

Karya sastra nggambaraken kasunyatan wonten gesang salebeting masyarakat, saha ingkang wonten gayutanipun kaliyan perangan sosial. Karya sastra ugi dados paraga tumrap gesang para maos. Sedaya prekawis saha gambaraning gesang ingkang dipunlampahi dening paraga wonten karya sastra temtu ndadosaken tiyang gesang badhe menggalih anggenipun nemtokaken tumindakipun salebeting masyarakat. Prekawis menika jumbuh kaliyan teori ingkang ngandharaken panaliten sastra babagan tiyang gesang salebeting masyarakat, utawi dipunsebut *sosiologi*.

Andharan ngengingi gayutanipun sastra kaliyan masyarakat adatipun jumbuh kaliyan andharan sastra saha masyarakat nggambaraken gesang. Gayutan antawisipun sastra saha masyarakat ingkang sipatipun *deskriptif* saged kaperang dados: 1) *sosiologi* panganggit, 2) wosipun karya sastra ingkang wonten gayutanipun kaliyan prekawis sosial, 3) prekawisipun para maos saha pangaribawa sosial saking karya sastra (Budianta, 1990: 111).

Miturut Damono (1978: 24) saking tigang perangan ing inggil, sampun kathah panaliten ingkang kaandhut wonten *sosiologi* sastra, saha saged dipunpundhut dudutanipun bilih wonten kalih perangan utama ing *sosiologi* sastra. Ingkang kaping pisan inggih menika *pendekatan* adhedhasar pamanggih bilih sastra inggih *cermin proses-ekonomis* kemawon. *Pendekatan* menika kawiwitan saking perangan-perangan ingkang boten kalebet sastra menika piyambak, tegesipun wonten

pendekatan menika *teks* sastra boten dipunanggep perangan ingkang utama.

Perangan ingkang kaping kalih inggih menika *pendekatan* ingkang nengenaken *teks* sastra kanthi ancas badhe dipunkaji. *Metode* ingkang dipunginakaken wonten *sosiologi* menika inggih *analisis teks* supados saged mangertos *struktur*-ipun, saha kangge mangertosi langkung premati kadadosan sosial menapa kemawon ingkang boten kalebet salebeting *teks*. *Pendekatan* menika ingkang dipunginakaken kangge neliti latar *sosial* saperangan masyarakat, ingkang dipungambaraken salebeting novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*.

Pendekatan ingkang kaping kalih ing inggil dipunginakaken minangka pambiyantu anggenipun neliti novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* mawi kalih kajian sastra inggih menika *struktural* saha *sosiologis*. Pramila, wonten panaliten menika ngginakaken *pendekatan sosiologi sastra*.

C. *Sosiologi Sastra*

Sosiologi sastra kadadosan saking kalih ilmu, inggih menika *sosiologi* saha sastra. Damono (lumantar Endraswara, 2011: 2) ngandharaken pangertosan *sosiologi* inggih menika studi ingkang *objektif*, *ilmiah*, saha ngrembag babagan tiyang gesang wonten ing masyarakat. Wondene sastra menika sipatipun *evaluatif*, *subjektif*, saha *imajinatif*. Beda antawisipun sastra kaliyan *sosiologi* dipuntedahaken wonten beda *rekaan* kaliyan kasunyatan, saha *fiksi* kaliyan *fakta* (Endraswara, 2011: 8).

Saking pangertosan *sosiologi* kaliyan sastra menika, Endraswara (2011: 8) ngandharaken bilih *sosiologi* sastra inggih menika pangertosan tumrap karya sastra kanthi ngandharaken perangan-perangan wonten masyarakat.

Saking pamanggih ing inggil, saged kapundhut dudutanipun bilih *sosiologi* sastra inggih menika ilmu ingkang nyinau babagan

karya sastra, ingkang gayut kaliyan perangan wonten masyarakat. Perangan-perangan masyarakat wonten karya sastra menika samangke dipungayutaken kaliyan kasunyatan wonten bebrayan ageng.

D. Panaliten ingkang Jumbuh

Adhedhasar panaliten ingkang dipuntindakaken, seratan ingkang mliginipun neliti novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara mawi kajian sosiologi sastra mliginipun babagan latar sosial budaya dereng dipunpanggiaken kanthi wujud skripsi utawi panaliten sanesipun wonten Universitas Negeri Yogyakarta.

Nanging wonten panaliten sanes ingkang jumbuh kaliyan panaliten menika, nun inggih *Latar Sosial Budaya dalam Cerbung Ting karya Dyah Kushar*. Panaliten menika dipuntindakaken dening Mardiana Tworismawati Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah UNY taun 2008. Wonten panaliten menika, dipunpanggiaken perangan latar sosial budaya ingkang dipungambaraken wonten cerbung Ting, inggih menika wonten 8 jinis data latar sosial budaya kadosta: (a) religi, (b) pasrawungan wonten masyarakat, (c) organisasi sosial saha politik, (d) ilmu saha katrampilan analisa, (e) basa, (f) seni, (g) pakaryan, (h) pirantos.

Data latar sosial budaya menawi dipungayutaken kaliyan fakta sejarah babagan kawontenan sosial budaya masyarakat Indonesia kathah ingkang sami. Kawontenan masyarakat ingkang dados latar wonten cerbung Ting kadosta wonten masyarakat ingkang taksih pitados kaliyan takhayul, kawontenan seni wayang wong ing masyarakat taksih lestantun, wonten tembang saha joged Genjer-genjer, wonten partai politik kados PKI, saha kawontenan masyarakat ingkang boten tentrem amargi prastawa G30S/PKI.

Wonten panaliten menika, kathah perangan ingkang sami kaliyan panaliten ingkang badhe dipuntindakaken, inggih

menika *Latar Sosial Budaya wonten novel Pak Djenggot Tilas Heiho anggitanipun Any Asmara*. Kekalihipun sami-sami ngrembag saha nganalisis latar sosial budaya, saha nggayutaken kawontenan sosial budaya masyarakat Indonesia ingkang kagambaraken wonten latar.

Umpaminipun, cariyos wonten cerbung *Ting* ngandharaken bilih masyarakatipun taksih wonten ingkang pitados dhateng takhayul, makaten ugi kaliyan cariyos novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara, masyarakatipun taksih wonten ingkang pitados kaliyan *mitos*. Wondene beda antawisipun panaliten cerbung *Ting* saha panaliten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* inggih menika wonten papan saha wekdal kadadosan satunggaling prastawa, saha jinis latar sosial budaya ingkang saged dipunpanggiaken salebeting cariyos.

E. Nalaring Pikir

Novel kanthi irah-irahan *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara ingkang kawedalaken dening Penerbit C. V. Dua “A” Jogjakarta taun 1968 menika satunggaling karya sastra ingkang saged narik kawigatosanipun tiyang ingkang maos, awit saking wontenipun perangan-perangan ingkang dipuntutupi gayut kaliyan latar saha wosipun novel menika.

Panaliten menika gadhah ancas ngandharaken kadospundi latar sosial budaya wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* kalawau. Kajawi saking menika, panaliten menika ugi ngandharaken kawontenan sosial budaya masyarakat ingkang dipungambaraken wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*.

Panaliten menika dipuntindakaken kanthi cara *deskriptif* saha ngginakaken *pendekatan sosiologi sastra*. Cak-cakanipun panaliten saged kaandharaken kados makaten: Kaping pisan, nandhingaken data setunggal kaliyan data sanesipun saha dipunbagi miturut

kategori ingkang wonten, ingkang angka kalih, data dipunserat wonten *kartu data*. Ingkang angka tiga, asiling *kategorisasi* kaping pisan lajeng dipunanalisis kanthi *deskriptif interpretatif*. Ingkang angka sekawan, damel *interpretasi* tumrap data ingkang sampun dipungarap dados dudutan ngengingi latar sosial budaya, saha kawontenan sosial budaya ingkang ndhasari dipundamelipun novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara.

Cara Panaliten

A. Jinising Panaliten

Jinising panaliten ingkang dipunginakaken inggih menika panaliten *kualitatif* kanthi pendekatan *deskriptif*, amargi data ingkang dipunkempalaken awujud tembung-tembung ingkang ngasilaken data *deskriptif*. Panaliten menika ugi ngginakaken pendekatan *sosiologi sastra*.

Pendekatan inggih menika tumindak utawi caranipun mangertosi satunggaling prekawis, utawi upaya wonten panaliten kangge neliti objek ingkang sampun dipuntetokaken (Sangidu, 2004: 12). Wondene Endraswara (2003: 8) ngandharaken pendekatan inggih menika satunggaling perspektif panaliten sastra.

Pendekatan ingkang dipunginakaken wonten panaliten menika, inggih pendekatan *sosiologi sastra*. Pendekatan *sosiologi sastra* inggih menika caranipun mangertosi satunggaling karya sastra, saha gayutanipun kaliyan masyarakat ingkang dados dhasar wontenipun karya sastra kasebut (Ratna, 2003: 2). Analisis *sosiologi sastra* menika mliginipun ngrembag babagan ginanipun sastra, wonten mriki inggih menika karya sastra minangka gambaran masyarakat tartamtu.

B. Objek Panaliten

Objek ingkang dipunteliti wonten panaliten menika inggih sedaya data utawi samubarang ingkang gayut kaliyan latar sosial budaya wonten novel kanthi irah-

irahan *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara ingkang kawedalaken dening Penerbit C. V. Dua “A” Jogjakarta taun 1968. Awit saking menika, sedaya perangan ingkang wonten ing novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara saged njangkepi saha nyengkuyung data panaliten.

C. Sumbering Data

Data primer wonten panaliten inggih menika latar sosial budaya salebeting novel kanthi irah-irahan *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara. Novel menika kawedalaken dening Penerbit C. V. Dua “A” Jogjakarta taun 1968.

Data sekunder inggih menika katrangan-katrangan saking buku rujukan, artikel, saha internet, ingkang gayut kaliyan perangan wonten panaliten menika. Rujukan ingkang dipunginakaken inggih menika gayut kaliyan sejarah sosial budaya masyarakat Indonesia jaman Jepang kala rumiyin saha kesenian lagu keroncong.

D. Caranipun Ngempalaken Data

Wonten saperangan cara ingkang dipunginakaken kangge ngempalaken data ingkang dipunjumbuhaken kaliyan panalitenipun, wonten mriki inggih menika panaliten sosiologi sastra. Bab menika jumbuh kaliyan ingkang dipunandharaken dening Endraswara (2011: 103) bilih ngempalaken data menika satunggaling paugeran wonten panaliten.

Tugas saking panaliti sosiologi sastra inggih menika nemtokaken pamanggih ingkang baku wonten sastra, minangka perangan saking kehidupan sosial (Endraswara, 2011: 105). Adhedhasar bab kasebut, cara ingkang dipunginakaken kangge ngempalaken data wonten panaliten menika inggih menika maos saha nyerat utawi nyathet.

Caranipun ngempalaken data salebeting novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara inggih kados makaten:

1. Maos novel kanthi irah-irahan *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara kanthi premati saha dipunambali makaping-kaping;
2. Nyathet perangan-perangan ingkang ngewrat indikator babagan latar sosial budaya wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara;
3. Asil saking nyathet perangan-perangan kalawau, lajeng dipunserat wonten kartu data;
4. Sasampunipun nyathet perangan ingkang gayut kaliyan latar sosial budaya, data dipunpantha miturut perangan latar sosial budaya ingkang kaandhut wonten saben data;
5. Salajengipun dipuntindakaken pengkodean data. Data-data kasebut dipunsukani kode mawi aksara saha angka jumbuh kaliyan urutanipun.

Inkang dipundadosaken data inggih menika ukara wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara. Wondene data ingkang boten gayut kaliyan panaliten menika, boten dipunginakaken. Data ingkang sampun dipunkempalaken lajeng dipundadosaken sumber informasi wonten panaliten menika, ingkang samangke badhe dipunanalisis.

E. Pirantining Panaliten

Panaliten menika ngginakaken novel kanthi irah-irahan *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara. Wonten mriki panaliti minangka perencanaan, ingkang ngempalaken data, penafsir data, ingkang nganalisis data, saha ingkang ngandharaken asiling panaliten.

Semi (1993: 24) ngandharaken bilih wonten panaliten *kualitatif*, panaliti menika minangka pirantining panaliten ingkang gadhah kemampuan intelektual, kawruh, katrampilan anggenipun ngempalaken data, saha nyerat sedaya kadadosan ingkang dipunteliti.

Asil anggenipun ngempalaken data lajeng dipunserat wonten srana panaliten

awujud tabel, minangka asil anggenipun nyerat data sasampunipun maos novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*. Tabel menika ginanipun kangge damel data ingkang sistematis saha gampil anggenipun nindakaken klasifikasi data. Wondene format tabel penyajian asiling panaliten saged dipungambaraken kados makaten:

Tabel 2. Perangan Organisasi Sosial wonten Novel Pak Djenggot Tilas Heiho

No.	Perangan	Indikator	No. Data
1.	Organisasi Heiho	\	
2.	Kepengurusan salebeting organisasi		
3.	Anggota salebeting organisasi ingkang maneka warni		

F. Caranipun Nganalisis Data

Nganalisis data inggih menika kagiyatan pemaknaan data ingkang sampun dipunpangguhaken wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara. Pemaknaan data menika dipungayutaken kaliyan pamanggih (ide) ingkang badhe dipunandharaken dening panganggit. Awit saking menika ngginakaken analisis data ingkang nggambaraken ide utawi gagasan minangka *visi* panganggit kangge nyengkuyung kawontenan latar sosial budaya ingkang badhe dipunteliti.

Data ingkang dipunteliti sipatipun *kualitatif* saha mbetahaken andharan *deskriptif*. Cara nggambaraken data dipunginakaken kangge mangertosi latar sosial budaya saha kawontenan sosial budaya, ingkang ndhasari wontenipun novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara.

Cak-cakanipun nganalisis data ngginakaken metode *deskriptif kualitatif*

	<p>ora mikiri sing lanang maneh, awit wis dianggep mati. Mung kala2 sok isih kelingan karo sing lanang, awit ala2 sing lanang mau klebu dadi seniman sing dugdeng, dadi piolis sing tanpo tanding. Piulane djedjeg, pedjetane sak rambut bae ora tahu mleset gosokane tandes lan resik, gaja varia sing narik lan ngresepake. Bijen jen dong sing lanang mijul, deweke sing menjanji. Pantjen olehe katut karo Kartono mau merga sing lanang pinter mijul, deweke pinter menjanji, bareng tempuk bandjur dadi bodjone. Bareng Djepang teka, sing lanang bandjur kena budjuk melu mlebu dadi Heiho, awit njatane wektu semono golek pegawajan ja ngrekasa banget, gek sing wadon wis ngandeg pisan, mula Kartono bandjur mlebu dadi Heiho.</p>	
--	---	--

		(Asmara, 1968: 3-4)	
2.	Kepengurusan salebeting organisasi	<p>Pak Amat mau rambute wis njambel widjen, mripate kang kiwa tjatjad. Raine tengen geseng lan pating djlitet, untung godege ketel dadi nutupi tjatjate raine mau. Kedjaba tjatjat raine, sikile uga tjatjat pintjang sesisih sing tengen, dadi jen mlaku kedengklangan. Anggone pindah ana Kampung Tegalmuljo wis rada suwe, klebu dadi penduduk sing taat banget karo kampunge, malah deweke melu njekel dadi pengurus kampung kono, ana bagijan Sosial, dadi wis trep karo kenjataanane. (Asmara, 1968: 5)</p>	13
3.	Anggota salebeting organisasi ingkang maneka warni	<p>Sawidjining Heiho djenenge Kartono wis dianggep mati, ilang bareng2 karo kereme kapale menjang dasaring segara. (Asmara, 1968: 3)</p>	14

	<p>Kantja-kantjane tilas Heiho uga pada mbenerake kabar mau, manawa Kartono wis tumeka ing pati, nalika kapal pengangkut Djepang dibom ana ing samodra tlatah Birma. (Asmara, 1968: 3)</p> <p>---- Sing tjrijos inggih kula piyambak.</p> <p>Sampejan rijin rak dados Heiho sesarengan kalijan Walidjo, Samijo, Ruslan, Kartono, Siswandi, rak inggih ta, napa adjeng mukir. Ponidjan sopir taksi saja gumun banget dene wong tuwa sing djenggoten mau wis ngerti karo deweke kanti wewentehan lan bener kabeh. (Asmara, 1968: 24)</p>	
--	--	--

2. Kawontenan Latar Sosial Budaya Masyarakat

Saperangan prekawis ingkang wigati ngengingi kawontenan masyarakat Indonesia nalika jaman rumiyin inggih menika.

a. Kawontenan Heiho

Organisasi militer resmi ingkang dipunbentuk dening bangsa Jepang inggih menika Heiho. Heiho (Pasukan Pembantu Prajurit

Jepang) inggih menika organisasi ingkang anggotanipun prajurit Indonesia kangge nindakaken pertahanan militer, wonten Angkatan Darat saha wonten Angkatan Laut.

Heiho ugi dipunsebut tentara pembantu. Heiho inggih menika pasukan ingkang kasusun saking bangsa Indonesia ingkang kabentuk saking tentara pendudukan Jepang wonten Indonesia nalika jaman Perang Dunia II. Pasukan menika kabentuk adhedhasar instruksi Bagian Angkatan Darat Markas Besar Umum Kekaisaran Jepang nalika tanggal 2 September 1942 saha wiwit nindakaken perekrutan anggota nalika tanggal 22 April 1943.

Heiho ancasipun wiwitanipun kangge mbiyantu padamelan kasar militer kadosta mbangun kubu saha parit pertahanan, njagi tahanan, lan sapanunggalanipun. Wonten perkembanganipun, salaras samsaya sengitipun pertempuran, Heiho dipunparingi senjata saha dipungladhi kangge dipunterjunaken wonten medan perang, malah dumugi Morotai saha Burma.

Ancasipun dipunbentuk Heiho inggih menika minangka pembantu kesatuan angkatan perang saha dipunlebetaken minangka perangan saking tentara Jepang. Wondene kagiyatanipun inggih menika: mbangun pertahanan, njagi kamp pertahanan, mbiyantu tentara Jepang nalika wonten peperangan. Organisasi menika pancen dipunkhususaken kangge bidang kemiliteran saengga langkung kagladhi tinimbang organisasi-organisasi sanesipun. Heiho

piyambak ugi dipunperang dados perangan-perangan wonten angkatan darat, angkatan laut ugi kepolisian.

Heiho ugi ngginakaken pasukanipun minangka tenaga kasar ingkang dipunbetahaken wonten peperangan, tuladhanipun ngupakara maneka werni senjata perang saha mindahaken senjata saha peluru saking gudhang dumugi nginggil truk.

Kangge dados anggota Heiho menika boten gampang, wonten mapinten-pinten syarat ingkang kedah dipunjangkepi. Syarat-syarat kasebut inggih menika:

- (a) Yuswanipun watawis 18 dumugi 25 taun.
- (b) Gadhah badhan ingkang sehat jasmani rohani.
- (c) Gadhah solah bawa saha kapribadhen ingkang sae.
- (d) Pendidikan minimal sekolah dasar.

Nalika akhir pendudukan Jepang wonten Indonesia, cacahing pasukan Heiho kinten-kinten dumugi 42.000 tiyang (nalika dumadi dumugi pungkasan jaman pendudukan Jepang) ingkang langkung saking sepalihipun terkonsentrasi wonten Pulau Jawa. Saking total kasebut, 25.000 tiyang ing watawisipun inggih menika penduduk saking Jawa. Ananging makaten, boten wonten satunggal tiyang ingkang gadhah pangkat pejabat (perwira), amargi pangkat pejabat namung kangge tiyang-tiyang Jepang kemawon. Heiho dipunbibaraken dening PPKI sasampunipun Jepang menyerah dhateng Belanda saha saperangan anggotanipun dipunalihaken dados

anggota Badan Keamanan Rakyat (BKR).

Sumber:

www.donisetyawarawan.com > heiho dipuntingali nalika tanggal 7 Juli 2018 jam 08:00 WIB.

<https://id.m.wikipedia.org> > wiki > Heiho dipuntingali nalika tanggal 7 Juli 2018 jam 08:10 WIB.

www.freedomsiana.com > Sejarah dipuntingali nalika tanggal 7 Juli 2018 jam 08:25 WIB.

www.hariansejarah.id dipuntingali nalika tanggal 7 Juli 2018 jam 10:08 WIB.

www.pawonsastra.com dipuntingali nalika tanggal 11 Juli 2018 jam 07:00 WIB.

www.siswamaster.com dipuntingali nalika tanggal 11 Juli 2018 jam 07:08 WIB.

b. Kesenian lagu krontjong

c. Jinis alat musik

d. Pakaryan

A. Pirembagan

Wosing pirembagan inggih menika latar sosial budaya saha kawontenan sosial budaya ingkang kagambaraken wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*. Cara anggenipun ngandharaken asiling panaliten inggih menika dipuntindakaken inferensi kanthi nggayutaken data kaliyan teori saha kawruh ingkang jumbuh.

1. Latar Sosial Budaya Salebeting Novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*

a. Organisasi Sosial saha Politik ingkang Ngrembaka Salebeting Masyarakat wonten Novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*

Organisasi sosial inggih menika satunggaling paguyuban ingkang dipunwontenaken masyarakat, wonten ingkang mawi dhasar hukum, wonten ugi ingkang boten mawi dhasar hukum. Organisasi menika gadhah ancas minangka sarana masyarakat kangge mbangun nagari.

Minangka makhluk sosial, tiyang gesang menika ngawontenaken organisasi sosial menika kangge nggayuh ancas tartamtu ingkang boten saged dipuntindakaken piyambakan. Wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho*, wonten organisasi ingkang ngrembaka wonten masyarakat.

(1) Organisasi Heiho

Perang donja kang kapindo rampunge wis ana sepuluh tahunan kliwat. **Sawidjining Heiho djenenge Kartono** wis dianggep mati, ilang bareng2 karo kereme kapale menjang dasaring segara. Saiki wis ora ana maneh ing alam donja. **Kantja-kantjane tilas Heiho** uga pada mbenerake kabar mau, manawa Kartono wis tumeka ing pati, nalika kapal pengangkut Djepang dibom ana ing samodra tlatah Birma. (Asmara, 1968: 3)

Saiki Sulastri wis ora mikiri sing lanang maneh, awit wis dianggep mati. Mung kala2 sok isih kelingan karo sing lanang, awit ala2 sing lanang mau klebu dadi seniman sing dugdeng, dadi piolis sing tanpo tanding. Piulane djedjeg, pedjetane sak rambut bae ora tahu mleset gosokane tandes lan resik, gaja varia sing narik lan ngresepake. Bijen jen dong sing lanang mijul, deweke sing menjanji. Pantjen olehe katut karo Kartono mau merga sing lanang pinter mijul, deweke pinter menjanji, bareng tempuk bandjur dadi bodjone. **Bareng Djepang teka, sing lanang bandjur kena budjuk melu mlebu dadi Heiho**, awit njatane wektu semono golek pegawejan ja ngrekasa banget, gek sing wadon wis ngandeg pisan, mula **Kartono bandjur mlebu dadi Heiho**. (Asmara, 1968: 3-4)

Pethikan wonten nginggil menika nedahaken bilih wontenipun organisasi Heiho wonten Indonesia. Organisasi Heiho inggih menika salah satunggaling organisasi ingkang dibentuk kaliyan para tiyang Jepang ingkang gadhah ancas politik.

(2) Kepengurusan Salebeting Organisasi

Pak Amat mau rambute wis njambel widjen, mripate kang kiwa tjatjad. Raine tengen geseng lan pating djlitet, untung godege ketel dadi nutupi tjatjate raine mau. Kedjaba tjatjat raine, sikile uga tjatjat pintjang sesisih sing tengen, dadi jen mlaku kedengklangan. Anggone pindah ana Kampung Tegalmuljo wis rada suwe, klebu dadi penduduk sing taat banget karo kampunge, **malah deweke melu njekel dadi pengurus kampung kono, ana bagian Sosial**, dadi wis trep karo kenjataane. (Asmara, 1968: 5)

Pethikan wonten nginggil menika nedahaken perangan organisasi sosial awujud kepengurusan salebeting organisasi. Pak Amat dados pengurus Kampung Tegalmulyo, wonten bagian Sosial.

(3) Anggota Salebeting Organisasi

Sawidjining Heiho djenenge Kartono wis dianggep mati, ilang bareng2 karo kereme kapale menjang dasaring segara. (Asmara, 1968: 3)

Kantja-kantjane tilas Heiho uga pada mbenerake kabar mau, manawa Kartono wis tumeka ing pati, nalika kapal pengangkut Djepang dibom ana ing samodra tlatah Birma. (Asmara, 1968: 3)

---- Sing tjrijos inggih kula piyambak. **Sampejan rijin rak dados Heiho sesarengan kalijan Walidjo, Samijo, Ruslan, Kartono, Siswandi, rak inggih ta, napa adjeng mukir.**

Ponidjan sopir taksi saja gumun banget dene wong tuwa sing djenggoten mau wis ngerti karo deweke kanti wewentehan lan bener kabeh. (Asmara, 1968: 24)

Pethikan wonten nginggil menika nedahaken peranan organisasi sosial awujud anggota salebeting organisasi Heiho. Anggotanipun organisasi Heiho inggih menika Kartono, Walidjo, Samijo, Ruslan, Siswandi, saha Ponidjan.

Panutup Dudutan

Adhedhasar asiling panaliten saha pirembaganipun ngengingi latar budaya wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* anggitanipun Any Asmara minangka satunggaling kajian sosiologi sastra, saged dipunpendhet dudutanipun kados ing ngandhap menika.

Perangan latar sosial budaya ingkang kagambaraken wonten latar inggih menika:

- (a) Religiusitas
- (b) Organisasi sosial
- (c) Kawruh saha kaprigelan
- (d) Wujuding basa
- (e) Kesenian
- (f) Pakaryan
- (g) Pirantos

Kawontenan sosial budaya ingkang kagambaraken wonten latar, inggih menika:

- (a) Kawontenan *Heiho*
- (b) Kawontenan kesenian lagu krontjong
- (c) Kawontenan jinis alat musik
- (d) Kawontenan pakaryan

Pamrayogi

Panaliten ngengingi latar sosial budaya wonten novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* menika ngewrat saperangan pamrayogi ingkang mirunggan kados makaten.

1. Adhedhasar asiling panaliten, panaliten menika saged dipundadosaken tambahan materi wonten pasinaon sastra wonten sekolah.

2. Kangge para maos, panaliten menika saged nambah kawruh ngengingi kawontenan sosial budaya masyarakat Indonesia.
3. Panaliten tumrap novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* dipunrembag ngginakaken pendekatan sosiologi sastra, saha dipunkaji wonten konteks sosial budaya masyarakatipun. Kawontenan novel *Pak Djenggot Tilas Heiho* minangka teks sastra badhe langkung gesang menawi dipunkaji wonten peranan paraganipun, saha ngginakaken tinjauan psikologi kepribadian.

KAPUSTAKAN

- Asmara, Any. 1968. *Pak Djenggot Tilas Heiho*. Jogjakarta: C. V. DUA "A".
- Budianta, Melani, dkk. 2003. *Membaca Sastra: Pengantar Memahi Sastra untuk Perguruan Tinggi*. Magelang: Indonesia Tera.
- Damono, Sapardi Djoko. 2002. *Pedoman Penelitian Sosiologi Sastra*. Jakarta: Depdikbud.
- _____. 1978. *Sosiologi Sastra sebuah Pengantar Ringkas*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa.
- Endraswara, Suwardi. 2012. *Pedoman Studi Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2011. *Metodologi Penelitian Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: CAPS.
- Tworisniawati, Mardiana. 2012. *Latar Sosial Budaya dalam Cerbung Ting Karya Dyah Kushar*. Skripsi S1. Yogyakarta: Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.

Internet

- www.donisetawan.com > heiho
dipuntingali nalika tanggal 7 Juli
2018 jam 08:00 WIB.

<https://id.m.wikipedia.org> > wiki > Heiho
dipuntingali nalika tanggal 7 Juli
2018 jam 08:10 WIB.

www.freedomsiana.com > Sejarah
dipuntingali nalika tanggal 7 Juli
2018 jam 08:25 WIB.

www.hariansejarah.id dipuntingali nalika
tanggal 7 Juli 2018 jam 10:08 WIB.

\

www.pawonsastra.com dipuntingali nalika
tanggal 11 Juli 2018 jam 07:00
WIB.

www.siswamaster.com dipuntingali nalika
tanggal 11 Juli 2018 jam 07:08
WIB.